

Гузенко І. І.

Ораторське мистецтво в Україні

Лекція з навчальної дисципліни

«ОСНОВИ РИТОРИКИ»

для студентів спеціальностей:

242 – «Туризм»

073 – «Менеджмент»

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

на засіданні кафедри

гуманітарних дисциплін

«31» серпня 2018 р. протокол № 1

Зав. кафедри _____ проф. О. А. Полянський

ЛЕКЦІЯ 3. Ораторське мистецтво в Україні

- 1. Витоки давньоукраїнського красномовства (Київська Русь).**
- 2. Українське красномовство у XIII-XVIIст.**
- 3. Київська школа риторики XVII-XVIIIст.**
- 4. Українське риторичне слово за часів панування Російської та Австро-Угорської імперії.**
- 5. Красне слово Т. Шевченка — взірець ораторського мистецтва.**

1. Витоки давньоукраїнського красномовства (Київська Русь)

За часів Ярослава Мудрого Київ стає міжнародним духовно-культурним центром.

У найдавніших фольклорних творах зафіксовано промови, з якими князі зверталися до дружинників, до іноземних послів та власного народу.

Оскільки майже вся середньовічна християнська література, зокрема візантійська, за жанровими ознаками була не художньою, а риторичною (проповіді, трактати, житія, літописи-хроніки), то й засади давньоукраїнської словесності були саме риторичні. Ораторське мистецтво Київська Русь пізнала з кращих зразків візантійської літератури та літератур південних слов'ян, що формувалися під візантійським впливом. А там, як відомо, існувала чітка й розвинена система ораторських жанрів.

Особливо популярними були Псалми, Притчі, а також богослужбні варіанти Євангелій, які протягом століть служили основою для навчання, думок і вчинків тисяч людей. Відомі були також твори Отців Церкви та ряд житій святих, твори на історичні та наукові теми. Першим із власне українських житій було житіє князів Бориса й Гліба (XI ст.).

Видатними ораторами Київської Русі були: митрополит Іларіон (XI ст.), Климент Смолятич (XIIст.) та Кирило Туровський (XII ст.), які жили в Києві або ж походили з нього.

„Повчання” Володимира Мономаха

Князь Володимир Мономах (XIст.) написав (чи, може, продиктував) „Повчання” для своїх дітей, вклавши в нього власний багатий духовний досвід та

непересічну мудрість державної людини. Він виявляє глибоке знання Святого Письма, богослужбової літератури, а також дидактичних творів візантійського походження (наприклад, повчань батька дітям). Володимир наставляє своїх дітей на засадах християнської моралі, підносячись до великої виразності при винятковій простоті власного стилю.

„Слово про Ігорів похід”

Це найвидатніша пам'ятка давньоукраїнської літератури, що відображає й київські реалії епохи, й сам лад риторичної культури того періоду. Вона є синтезом сюжетного оповідання про невдалий похід юного князя проти половців з ліричним переживанням його поразки як загальнонаціональної трагедії. „Слово...” одночасно і риторика, і дидактичне повчання всякому властителю, як це мало місце вже в Біблії.

2. Українське красномовство в XIII-XVII ст.

Доля київської риторики після втрати національної державності була непростюю. Після татаро-монгольської навали в XIII ст. історичні долі східних слов'ян остаточно розійшлися. Північно-східна Русь — опинилася під ігом монголів, поступово переймаючи азіатські звичаї й формуючи при безпосередній участі монголів тиранічну монархію. Правобережну Україну, а згодом і Галичину загарбала Польсько-Литовська держава. Напочатку, в складі самого лише Литовського князівства, українська словесність була провідником цивілізації в напів'язичницькому краї: наприклад, статут князівства Литовського в XIV ст. написано староукраїнською мовою. У Литві поширювалося православ'я. Але після одруження князя Литовського Ягайла з польською королевою Ядвігою Литву було окатоличено і православну українську культуру почали витісняти.

Та церковне красномовство київського гатунку довго не втрачало свого високого рівня. Одним з найяскравіших його прикладів є „Слова” єпископа Серапіона, виголошені в годину татарської навали у Дмитрівському соборі м. Володимира, де владика Серапіон перебував на кафедрі всього один рік (до смерті), переїхавши сюди з Києва. Але за цей рік він створив високі зразки трагічного гомілетичного стилю, які навіки увійшли до скарбниці давньоукраїнської риторики.

У текстах неважко вловити інтонації народного, фольклорного плачу, вплив не самих лише візантійських риторичних прийомів, а й живого народного слова.

Розвивається полемічна література (І. Вишенський, Г. Смотрицький, М. Смотрицький, С. Зизаній, Острозький, Л. Баранович, Й. Галятовський та ін.).

Риторичку ввели в програми навчання в Україні; коли інтенсивно почала формуватися національна самосвідомість, коли з усією нагальністю постала проблема створення власної української держави. Тоді Україна, як і вся ренесансна та постренесансна Європа, прагнула до широкого самовияву особистості: вивчення риторички стало засобом піднесення духовної активності народу.

Нарешті, в Україні тих часів (XVI-XVIII ст.) виникають братства, які ставлять за мету оборону православної віри та культури. Православні братства, зокрема, започатковували школи та книжність (особливо відзначаються Київське, Львівське та Луцьке братства); вони були відкриті для дітей з усіх верств населення. У братських школах інтенсивно вивчали риторичку.

Величезну роль у розвитку української культури у XVII ст. відіграв митрополит Київський Петро Могила, який на основі Київської братської школи заснував Академію, яка не поступалася тодішнім західноєвропейським університетам. В Академії вивчення риторички входило до програм найвищого освітнього рівня поряд з богослов'ям, філософією та поетикою.

3. Київська школа риторички (XVII-XVIII ст.)

Риторичка в Україні розвивалася на основі античної та західно-католицької традицій, що було започатковано митрополитом Петром Могилою, який дбав про осучаснення Православ'я.

Найбільш видатною та характерною постаттю в цій сфері був, безперечно, ректор Києво-Могилянської академії Йоанікій Галятовський. Його риторичний твір „Ключ розуміння” (1659 р.) став першим друкованим посібником з гомілетики, куди увійшли вибрані проповіді автора. У них втілено просвітницьке прагнення популяризувати досягнення сучасної науки.

Видатним українським ритором XVIII ст. був Феофан Прокопович. У Києво-Могилянській академії читав курси поетики та риторички. Створив Прокопович також

„Духовний регламент”, в якому, окрім обстоювання нового стану Церкви, з притаманним йому блиском виклав основні правила красномовства. Зокрема, він навчає, як повинен триматися проповідник під час проповіді, висміює зайву жестикуляцію, вульгарну відсутність манер.

Він подав взірці писання листів, мовних зворотів.

4. Розвиток українського риторичного слова за часів панування Російської та Австро-Угорської імперій

Пригніченість українського національного життя в складі Російської та Австро-Угорської монархій не сприяла розвою українського красномовства, а мовами освіти, церкви, юриспруденції були російська, німецька, польська або церковнослов'янська.

У Східній Україні майже цілковито запанувала російська мова. Коли юний І. Нечуй-Левицький в часи свого навчання вживав українське слово, він змушений був день ходити з дошкою на шиї, на якій було написано: „употребляет мужицкие слова” . Та водночас такі видатні вчені, як М. Максимович та М. Погодін, довели, що українська мова не є якимось „діалектом”, що це самостійна, добре розвинена мова. Однак все впиралося в державну політику. Після сумнозвісного циркуляра Валуєва 1863р., в якому стверджувалося, що „никакого малоросийскаго языка не было, и быть не может” і тому подібних документів розвиток українського ораторства загальмувався.

Не кращою була ситуація в Західній Україні. Ось красномовний випадок: „Важка справа була з мовою. Майже вся інтелігенція в Галичині вживала вдома польську мову.

Проте життя висувало й непересічні особистості, які продемонстрували пробудження українського риторичного слова. Цікавою постаттю є, наприклад, Г. Яхимович, видатний церковний та політичний оратор першої половини ХІХст., професор богослов'я, львівський митрополит, посол до Віденського парламенту, один із засновників Головної Руської Ради у Львові (1848).

Особливим авторитетом користувався М. Грушевський, провідний діяч держави та національної освіти, вчений та публіцист. Грушевський відомий

також як політичний оратор, який заслужено вважається одним з батьків української нації.

Серед українських знавців риторики ХІХст. виділяється К. Зелененький, який викладав у Рішельєвському ліцеї в Одесі й написав кілька посібників, які перевидавалися і в ХХст. Відомим вченим-лектором та публіцистом був М. Драгоманов, громадський діяч, один із батьків української національної ідеї.

Загалом треба сказати, що 20-30-ті роки ХХ ст. — це трагічна епоха. З одного боку, це пора піднесення національної самосвідомості українців, з іншого боку, цей національний ренесанс був приречений на загибель поступовою, плановою і невблаганною русифікацією України. У цих умовах годі було й сподіватися на будь-який розвій української риторики.

Друга світова війна і післявоєнні репресії щодо українців не залишили жодних надій на розвиток вільного українського слова. Проте це не означає що зони офіційної риторики і офіційної пропаганди звузилися. З 1945 р. працює українське радіо, яке входить практично в кожну сім'ю. З 1951 р. розгортає діяльність українське телебачення.

5. Красне слово Т. Г. Шевченка — взірць ораторського мистецтва

Настав час відродження національної культурної спадщини, зокрема й риторичної, чарівного народного золотослова, в якому відбито дивоцвіт національного менталітету й світовідчуття, який подарував світові титанів думки, слова, духу — Тараса Шевченка, Григорія Сковороду, Памфіла Юркевича, Петра Могилу, Феофана Прокоповича та інших просвітителів-гуманістів.

Шевченкове красне, пророче слово — серце української поезії, духовний велетень, феномен якого до цього часу вичерпно не розкритий.

Красне слово Кобзаря можна розглядати як за традиційними, так і за нетрадиційними методами, як органічну єдність, яка не вписується у прості класифікаційні схеми. Зокрема, американський славіст Григорій Грабович у праці „Шевченко як міфотворець” пропонує оригінальний аналіз творів Кобзаря не за тематично-проблемним методом, а за різними формальними способами подання. На наш погляд, заслуговують на увагу громадськості такі 3 головні типи: 1) риторичні,

пророчі, „політичні” чи „ідеологічні” вірші, як „Послання” („І мертвим, і живим, і ненародженим...”), „Кавказ”, переробки й наслідування старозавітних пророків тощо;

2) „ліричні”, або „сповідальні” вірші, здебільшого короткі, написані в період заслання; 3) оповідні поезії, котрі, зазвичай, довші, хоча серед них трапляються й такі, як „Русалка” — балада на 62 рядки, поема „Катерина”, „Гайдамаки”, „Відьма”, „Княжна”, „Невольник”, „Москалева криниця”, „Титарівна”, „Неофіти”, „Марія”...

Т. Г. Шевченко підніс на високий, мистецький, художньо-риторичний рівень псалми, як неперевершені взірці ораторського мистецтва духовного спрямування, з їх аналогіями, порівняннями та іншими художньо-виразовими засобами.

Дослідники творчості поета, зокрема Григорій Грабович, наголошують на тому, що в основі поезії Т. Г. Шевченка лежить міфологічне мислення, особливе міфологічне сприйняття України, бо „міф складає код Шевченкової поезії”.

У книзі „Етюди про поезію Шевченка” Михайлина Коцюбинська характеризує геніального поета як „художню натуру з воістину ренесансною широтою мистецьких обдарвань”, для якого мистецтво є „чимось божественним, вічним, чимось таким, до чого треба приступати з побожним трепетом”.

Наголосимо, що у класичній українській поезії Т. Г. Шевченко був найяскравішою інтонаційною індивідуальністю, найповніше втілював у своїй поетичній творчості національний, цілісний і живий характер з його багатющою та унікальною тембровою характеристикою. Могутній голос поета вчувається нашим сучасникам у красному слові його духовних нащадків, таких, як Ліна Костенко, Іван Драч та інші.

Віщими виявилися слова надгробної промови у Санкт-Петербурзі у 1861 р. Пантелеймона Куліша, який над тілом Тараса Григоровича говорив так: „Немає в нас ні одного достойного проректи рідне українське слово наддомовиною Шевченка: уся сила і краса нашої мови тільки одному йому відкрилася. А все ж ми через його маємо велике і дороге нам право — оглашати рідним українським словом сю далеку землю”.

Висока ораторська інтонація, нотки сентиментальної розчуленості, зворушеності, романтичного світосприймання лежать у природі поезії Т. Г.

Шевченка, а висока романтична риторика має чи не найвищий романтичний пафос у поемі „Гайдамаки”:

*Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля,—
Ідїть, сини, погуляти,
Пошукайте долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої, орли мої!
Летіть в Україну...*

Шевченко володів могутньою енергією красного слова, бо залучав внутрішнього співрозмовника до думання, осмислення й переживання над вічними проблемами боротьби добра і зла, правди і кривди:

*І день іде, і ніч іде.
І, голову схопивши в руки,
Дивуєшся, чому не йде
Апостол правди і науки?*

Отже, творчість Т. Г. Шевченка є мистецьким ідеалом інтелектуального, морально-духовного служіння народові СЛОВОМ ПРАВДИ. Поети, молоді оратори все глибше й глибше проникають у сокровенні глибини творчості Кобзаря, бо на цьому фундаменті розбудовується національна школа красного письменства й красномовства. Про це свідчать численні братства шанувальників творчості Т. Г. Шевченка, які провадять велику науково-практичну, пропагандистську діяльність.

Геніальний поет сміливо й органічно поєднує два могутні стильові потоки — класичне й фольклорне, які в синтезі передають невичерпне багатство й потенції Поезії від Бога, де художня Правда оживає магією краси СЛОВА, яка наче з небес спустилася на землю й своїми чарами, любов'ю зігріла серце поета — серця шанувальників красного слова.

Митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко) так визначив високу духовність поезії Т. Г. Шевченка: „...ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка релігійна, кожне слово не суперечить чесности думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищив Шевченкового релігійного стилю й змісту”.

Отже, античний риторичний пафос, як і класичний поетичний пафос, змішуючись, об'єднуючись із сферою прозаїчною, у новітню добу творять феномен нової поетичної естетики: художньому пізнанню відкривається єдина, синкретична дійсність, єдність ідеального і низького, ідеального і матеріального, поетичного і прозаїчного, дифузія „високого” і „низького”, божественного і земного через Шевченкове „мистецтво простоти”, бо він був апостолом Правди і Свободи.

Література

Основна

1. Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю. Риторика. – Львів, 2001.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. – Львів, 1990.
3. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. — К., 1998.
4. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручн. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 384 с.
5. Вандишев В. М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять: Навч. посібн. – К: Кондор, 2006. – 264 с.
6. Ільченко І.І. Основи риторики: Навчальний посібник. – Запоріжжя, ЗНУ, 2010. – 82 с. 5.
7. Корняка О. Мистецтво гречності. – К., 1995.
8. Культура української мови: Довідник / За ред. В. Русанівського. – К., 1990.
9. Коваленко С. М. Сучасна риторика: Навчально-практичний посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 184 с.
10. Колотілова Н. А. Риторика: Навч. посібн. – К.: Центр учб. літератури, 2007. – 232 с.
11. Кравець Л. В. Риторика як класична основа системи освіти європейських

- народів // Рідні джерела. — 2000. — № 4. Кравець Л. В. Риторика від джерел до сучасності // Укр. мова і л-ра. — 2000. — № 5.
12. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Підручник. — К.: Вища школа, 2006. — 310 с. 7.
  13. Навчальний посібник з курсів «Онови риторики» і «Професійна риторика» / Укл. І. Гузенко. — Львів: ЛДУФК, 2006. — 76 с.
  14. Онуфрієнко Г. С. Риторика: Навч. посібн. — К.: Центр учб. літератури, 2008. — 592 с.
  15. Олійник О. Б. Основи ораторської майстерності: Навч. посібн. — К.: Кондор, 2010. — 181 с.
  16. Олійник О. Б. Риторика: Навч. посібн. — К.: Кондор, 2009. — 170 с.
  17. Олійник О. Б. Сучасна ділова риторика: Навч. посібн. — К.: Кондор, 2010. — 166 с.
  18. Програми з курсів «Основи риторики» та «Професійна риторика» / Укл. І. Гузенко. — Львів: ЛДУФК, 2006. — 148 с.
  19. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. — Львів, 2001.
  20. Риторика: Навч.-метод. посібн. з курсів «Основи риторики» та «Професійна риторика» / Укл. Гузенко І. І. — Львів, 2014. — 328 с. `
  21. Сагач Г. М. Риторика. — К., 2000.
  22. Сагач Г. М. Золотослів.—К., 1993.
  23. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет // Народознавство. — 1997. — № 38.
  24. Томан І. Мистецтво говорити. — К., 1986.
  25. Чак Є. Мовний етикет: «Щасливенько!» // Дивослово. — 1998. — № 10.

Додаткова

1. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. —Л., 1999.
2. Кульч З. Риторичний словник. — К., 1997.
3. Мацько Л. І. Лінгвістична риторика // Наука і сучасність. — К., 1999.
4. Овчиннікова А.П., Хаджирадєва С.К. Основи ораторської майстерності в умовах конфліктної взаємодії: Навчальний посібник. — Одеса: Пальміра, 2005.

– 179 с.

5. Риторика: Загальна та судова. – К., 2002.
6. Савенкова Л. О. Комунікативні процеси у навчанні: Навч. посібник. – К.: КДЕУ, 1996.
7. Савенкова Л. О. Педагогічне спілкування: Навч. посібник. – К.: КДЕУ, 1997.
8. Сагач Г.М. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. – К.: Зоря, 2003. – 250 с. 10.
9. Сагач Г. М. Похвальне красномовство. – К., 1996.
10. Хоменко І.В. Еристика: мистецтво полеміки. – К.: Юрінком інтер, 2001. – 192 с.
11. Чмут Т. К. Культура спілкування. Навч. посібник – Хмельницький: ХІРУП, 1996.
12. Чулінда Л. І., Ларимський І. С. Риторична майстерність. – К., 2000.

Інформаційні ресурси

1. Онуфрієнко Г.С. Риторика: <http://nashaucheba.ru/v56330/%D0>
2. Риторика загальна та судова: Навч. Посіб. / С.Д.Абрамович, В.В.Молдован, М.Ю.Чикарькова: <http://pravouch.com/page/ritorika/ist/ist-23— idz-ax296—nf-22.html>
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Підручник. libfree.com/114950447_ritorikavitchiznyana_ritorika.html
4. Колотілова Н.А. Риторика: Навчальний посібник. http://pidruchniki.ws/15840720/ritorika/ritorika_-_kolotilova_na
5. Ткаченко Л.П. Риторика як компонент освіти в давньому Римі http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Pfto/2010_9/files/pd910_03.pdf
6. Ораторське мистецтво (Н.П.Осипова, В.Д.Воднік та ін.) <http://books.br.com.ua/themes/7/322>
7. Навчально-методичний комплекс дисципліни «Риторика»: http://sites.znu.edu.ua/bank/index.php?action=url/view&url_id=1199